

IZ ISTORIJE KRIVIČNIH NAUKA

PRAVNIK
LIST ZA PRAVNE I
DRŽAVNE NAUKE

ORGAN SRPSKOGA PRAVNIČKOG DRUŠTVA

urednici

JOV. AĆIMOVIĆ I DR. MIL. R. VESNIĆ

KNJ. III. SV. 1–12 JANUAR-DEKEMBAR 1893.

BEOGRAD

ŠTAMPANO U DRŽAVNOJ ŠTAMPARIJI KRALJEVINE SRBIJE

1893

POSTANAK CETINJSKE TAMNICE

PRILOG SRPSKOM KRIMINALNOM PRAVU

od

D-ra P. Miljanića

Istorija sadašnjeg kaznenog zavoda, cetinjske tamnice, to je nedavna istorija mučnog ukidanja plemenske samovolje i uvođenja reda i zakonitosti u Crnoj Gori. Do vladike Rada nije se davalo nikom ništa, niti je i ko i kog slušao, – tako je Crnogorac slobodu razumijevao. Za vrijeme duge vlade Petra I (svetog) bilo je poslušnosti, ali to nije bilo iz bojazni od karanja zemaljskog zakona, već iz straha od mogućeg prokletstva svetitelja, od straha božijeg. I sad su u narodu žive uspomene gdje je koga, kad i kako sustigla sigurna kletva vladčina za osvetu, krađu, neposlušnost. Inače su Crnogorci znali samo za tursko sužanjstvo i mljetačku tamnicu. Iz narodnih usta priča vojvoda Draško o Mljetkama: „Najgore im pak bjehu tamnice, konj hoćase u njima crknuti, sav protrnem da ih Bog ubije, kad pomislim za ono strašilo!“ Zar među narod, koji je navikao na sve oskudice i vječitu borbu protivu neprijatelja i koji smrt od puške smatra kao najljepšu i najlakšu, koji lacmane opominje: što im take muke udarate, što junački ljude ne smaknete?“ – Zar za Crnogorca, kog, kad se rani, pozdravljaju sa 'sretna ti rana', „da se zavede lišavanje slobode, zatvor i nekakvo drobljenje kazni po vrstama i teškoći krivice?!

Pa ipak to se čudo dogodilo. Istina već prodoše dva tri naraštaja od kako je država kao apsolutna jedinica i oličena pravda počela po dužnosti goniti sva zla, pronalaziti krivce i kazniti ih, i ipak ćete u zemlji po koji put vidjeti, da braća i srodnici, kad im ko pogine, ne gledajući na silni autoritet državne vlasti, padaju u iskušenje, da krivca sami kazne, da svoga osvete. U sadašnjoj tamnici, osim drugih, ima jedno momče iz Drobunjaka, koje je na pravdi boga ubilo čovjeka, samo za to, što mu je djed ubio njegova djeda.

Daleko bi nas zavelo kad bi se upuštali u izučavanje crnogorske kriminalistike, počevši od Dušanova Zakonika, kao glavnog juridičkog spomenika i opšteg srpskog izvora, s kojim nije prekinuo vezu ni docniji razvitak pravne svijesti i našeg običajnog prava. Poslije propasti srpske države, usljed turske najeзде, nestalo je staležnih razlika, nije bilo više vlastele, meropsa, pronjara, sebara. Nastade jednakost u ropstvu. Ko izbježe u Zetske katune, u Crnu Goru, ostade slobodan, ali i samovoljan. Pošto mine opšta opasnost od spoljnjeg neprijatelja, počinju opet medjusobne zadjevice, svađe i krvne osvete, koje su često izvršivane nad nevinim i bezazlenim članovima u brastvu i plemenu. Opšte-narodna svijest o pravičnosti i srpskim interesima bunila se protiv toga. Počelo se zlo goniti i kazniti. Društvo, selo, dobri ljudi, kmetovi sudili su krađe, tjelesne povrede, svađe i ubistva i sve to kaznili novčanim kaznama, *globama*, ali to društvo niti je bilo kadro niti je smjelo da se za prolivenu krv sveti, i da se od zlikovaca brani ograničavanjem slobode ili smrtnom kazni.

Iz već objelodanjenih sentencija u „Pravu“ i „Pravniku“, koje su većinom kriminalne prirode, a po nešto i sporovi oko zemalja, može se vidjeti cio sudski rad, ispitivanje, dokazi i presude za razne vrste zločinštava i prijestupa.

U sentenciji iz 1723. g., koja govori o „nevolji, krvi i ranama“ između zakrvljenih Krstinića i Pribilovića, čitamo da se mrtva glava plaćala jevtinije nego li docnije (devet krvi po 90

groša), da se dadu „dva pobratimstva krvna“, da ima Pribilović dati šest kolijevaka, 40 groša frankijeh, lakat i po svite i tri kumstva za dvije rane. Sinovi Nika Đurića prebijaju svog ubijenog oca za glavu brata protivne strane. Na kraju se veli: „naša sentenca biti će posjedočena i potpisana ot gospodina vladike Danila i ot gospodina patrijarha Arsenija.“

U 1800. godini dođe u Dragomilovićeve „sudija i kuluk sve zemlje“, da razbira inate i kontove između Pavićevića i Gojikaša. Onaj što je tuđe dijete tukao – presuđuje kuluk – plaća 4 cekina. Na Đikana rekli su da je pet bremena luka ukrao i koze muzao, ali se on zakle da nije više no rukovet, „za to rekosmo da da talijer“. Za ubijenog psa globe se sa dva, za presječen badnjak sa jednim cekinom.

Po presudi od 1812. g. glavari Đeklički i bjelički „sudiše rane Ćiraka Stankova cekinah 40, makoše kmetovi 10, a odbiše 10 zašto bješe Ilija Ivanov tada dočekaio ćotek po živomu, i da Ilija dâ Ćiraku barberinu (vladarinu). Za ubistvo dvaju Brâjovića (1819) glavari crnogorski i brdski izagone iz zemlje zločince, njihove dvije familije preturaju iz kuća da ih hrane bratstvo i prijatelji, a da Brajovići nemaju nikoga ubiti, nako dva rukostavnika, kojima je ruka krvava.“ Dakle državna ili narodna vlast još nema moći da ubice zatvara, a kamo li na smrt osuđuje, već ih iz zemlje proganja da ne bude više zla.

Za nehotično ubistvo (jedno dijete ubilo drugo u igri 1821) cijeniše glavu sina Spasojeva sto i trideset i tri cekina i dva groša, „odbismo polovinu e bi po nesreći, a ne navlaš, a od polovine makosmo polovinu, zašto bjehu braća.“ Dakle četvrti dio one globe, što se daje za ubistvo s predumišljajem. Za nehotičnu tešku povredu glave, gdje je medik dolazio i mozak otvorao, sentenca od 1831. god. kazni krivca sa 20 cekina. „Ako bi ova žena od ovog ćoteka umrla, da ne bude s nje više zla, no da Marko pridaje dokle ispuni što zakon zemaljski izgovara.“ Za otmicu djevojke (1832) otmičar plaća globe 50 cekina, a oca i braću njezinu pozivlje na kumstvo za njeno samoubistvo.

Obično lupež nije krao u svome brastvu i plemenu, već u tuđem. A što se kralo i plijenilo van Crne Gore po selima i gradovima, gdje su Turci, to je bilo junačko četovanje. Za malu ili velju krađu pak u istom plemenu među sobom plaćalo se 20 talijera globe. No takve krađe, od klasa rumetina do vola, mogle su stati nejačicu po 100 talijera. Za prokazivanje, sočbinu, plaćala se nagrada. Pokradeni javljao bi preko svojih ljudi lupežu da je izašao sok, koji po čisto zna da je stvar ukrao. Ako je lupež priznao, plaćao bi sočbinu i štetu naknadićvao, a sok ostajao nepoznat. Inače je potkazivač izlazio na vidik i pred sudom dokazivao.

Kao što se iz gornjih pismenih spomenika vidi, postojala je kletva i u krivičnim stvarima. Ona i danas u nas postoji, ali više kao dopunjavajuća druge dokaze o svojoj nevinosti. Isto tako oštećenom morao je svaki, na kog se posumljalo, primiti ponudenu kletvu, samo ako mu dâ cekin putnine. Neprimanje kletve, to je bio dokaz protiv sebe.

Po sentencijama ne može se znati način kako su se dugovi utjerivali, bilo oni koji su priznani ili dosuđivani. Stari ljudi pričaju da je svaki sam sebi dugove skužavao i namirivao se samovlasno. Kad dužnik ne dođe na urečeni dan na pazar i ne donese ugovoreno, dužitelj bi napadao dužnikova rođaka ili jednoplemenika, koga prvo vidi, te javno otimao stvari za tuđ dug. Kažu da je nekad na Rijeci po dućanima visjelo mnogo oružja, struka i dr., sekvestrisanih na ovaj policajni način. Do polovine ovog vijeka, a gotovo i do posljednjeg rata, Ceklinjani su bili najbogatije pleme, imaju ribolova ukljevima, trguju, a vode Skadarskog Blata nijesu im još bile pritisle bogatu zemlju, te su oni davali novce po narodu i ne rijetko se na gornji način namirivali. U početku vlade vladike Rada za vrijeme prazničnog skupa na Cetinju, neki Nikola Đurašković, Ceklinjanin, zaište od serdara Đura uzajmljeni cekin. U odgovor na izvinjavanje dužnika, Nikola mu otme ledenicu iza pasa, Đurov rođak, drugi Njeguš, na to udari dužitelja po glavi, narod se pokrvu, te za čitave tri godine nijesu Njeguši silazili na pazar na Rijeku. Kako su častoljublje i kičeljivost u Crnogoraca jako razvijeni,

samovoljno namirivanje, dokazivanje i parničenje često je prelazilo mjeru. Pričaju za nekog Gavrila Ivanova Lubardu, koji je sve svoje znatno imanje izgubio davijajući se. Povod je bio taj, što je rekao da mu je rođak, Ivo Nikov, ukrao sa njive capun (budak). Zna se za mnoge take primjere iz prošlosti, ređe iz sadašnjosti, ali ih biva, i ako u nas sudske takse i advokati ne postoje. Iz ovakvih slučajeva ponikla je narodna mudrost: „i u pravu svome ne tjeraj mak na konac“, kao i druge pravne poslovice, koje je g. Bogišić pri kraju Imovinskog Zakonika zgodno pribilježio.

Po smrti Petra I. 1830. g. okupljeni glavari prime sebi za gospodara njegova sinovca, mladog Rada Tomova i zakunu se na mrtvim ostacima svog dobrog vladike, da će ga poslušati i držati vjeru mira od Lučina do Đurđeva dne. Odmah se ustanovi narodna vlada ili senat iz prvih ljudi, 12 na broju, pod predsjedništvom Pera Tomova. Odredi im se plaća po 100 talijena na godinu. Izaberu perjanike sa po 40 tal. i sastave gvardiju iz 32 čovjeka po 15 tal. plate. U Avgustu 1831. g. dođe na Cetinje Ivanović (Vukotić), prikazavši se kao ruski đeneral, rodnom iz Podgorice. Vjerovatno po preporuci svetopočivšeg, koji mu je pomogao da dobije u Rusiji neko veliko nasljedstvo, mladi vladika pokloni mu veliko povjerenje. Podržavanje od strane ruskog konzula Gagića i oglašeno bogastvo učini te Ivanović zauzme odmah dominirajući položaj. Bio je strog i energičan čovjek, što je onda i trebalo pri unutrašnjem neredu Crne Gore i opasnosti spolja. Senat se umnoži brojno na 16, a Ivanović postane predsjednik. Senat sa stalnim mjestom na Cetinju i svojim organima perjanicima, bio je vrhovna instancija i opšta kontrola. Gvardija je išla po nahijama da sudi i red održava. To su bili panduri, pokretna žandarmerija, koja je izviđala lupeštine, svade, a najglavnije, gonila s uspjehom ukorjenjenu krvnu osvetu. Medaković veli da je Ivanović propisao nekoliko pravila u vidu zakona, a po narodnom pričanju, on je za ubistvo odredio – strijeljanje, a za krađu – vješanje. Bio je podigao na ugled vješala na Cetinju (baš je gdje pekarnica Iva Martinova), na Rijeci, Krstcu, Prentinoj Glavici (sad Danilovgrad) i u Crmnici. Kao što pripovijedaju svježi starci, vojvoda Đuro Matanović i Savo Martinović, prvi Crnogorac, koji je u tamnicu zatvoren i od strane vlasti na smrt osuđen – izuzimajući vremena Šćepana Malog – bio je neki Jovo Đukanov iz Donjeg Kraja. Taj Jovo ukrade dva lakta platna iz jednog dućana na Rijeci, uhvate ga i bace u guvernaduricu (ne zna se da li je to bilo prije ili poslije apšjenja guvernadura Vuka Radonića, koji je zatvoren 6. jan., a prognan u aprilu 1833). Iste noći Ivanović dade zvati senatore, od kojih se mnogi nijesu htjeli dizati do trećeg poziva, i objese Jovana s naredbom, da stoji kao strava na vješalima dokle god istrune. Sjutra dan dočuju to Bajice, učine poklič, i 100 naoružanih momaka dođu, skinu leš i sahrane u prkos naredbi. Na poziv senata dođe riječka nahija i ostali Katunjani, te Bajice za to plate globe 600 talijera. No ta drakonska kazna toliko je podještvovala, da se, kažu, za vrijeme Ivanovića (vratio se u Rusiju 1835.g.) moglo zlato na putu ostaviti, da ga niko ne dirne.

Pri postupnom prijelazu iz plemenskog u državni život i vršenju jedne ili druge kazni nad pojedincem u ime viših obzira, rodbina kažnjenog ne rijetko se svetila nad izvršiocem kazni kao organom vlasti. Vladika Rade bio je strogo zabranio krađe u austrijskoj granici. Gavrile Čupica iz Cuca često je uskakao u Boku, krai i razbojništva činio. Senat pošlje nekog Jagoša Tomaševa, te lupeža ubije. Kroz godinu dana rodbina osveti ubijenog, ubivši izvršitelja kazni. Zbog ovoga Petar II. naređivao je da krvnika ubiju njegovi brastvenici, ili da ga, ako zaslužuje, otkupe umirivanjem krvnine (133 ½ talijera i kumstvo).

Prva dakle tamnica u Crnoj Gori bila je guvernadurica, nahodi se u manastiru pod sadašnjom kuhinom mitropolije i pokazuje se kao kuriozum. Vlažna je, tijesna i mračna, bez i jednog prozora. Prvi čuvari zatvorenika bili su iz Bajica, neki Savo Perov, a poslije njega Vuko Stanišin. Oba su pomrli. Treći po redu čuvar, Vuko Dajićin, držao je ključe od tamnice za sve vrijeme pok. knjaza Danila. U nedostatku pismenih dokumenata njegovo je kazivanje interesno. Godišnji broj zatvorenika iznosio je 20–30 do 50. Ključar nije imao platu iz na-

rodne kase, već mu je svaki tamničar morao dati po jedan fiorin, pa bio u tamnici jedan dan ili godinu. Jedne godine Vuko iz šale prodade taj svoj prihod pok. Krcu Petroviću i Đoku Pejoviću za 30 talijera. Kad su se na kraju godine proračunali, našlo se da su stekli 5 talijera preko prodajne cijene, – bilo je dakle 70 tamničara. Za sve vrijeme svoje desetogodišnje službe Vuko ne pamti da li je osuđivan ili ko tamnovao na više od pola godine, osim jednog Donjokrajca Ivanovića, koji je igrao neku dvoličnu ulogu pri nekoj brastvenoj osveti između dvaju brastava, Martinovića i Stojanovića iz Brajića, i za to bio na smrt osuđen, ali pomilovan i pošto mu je globa uzeta, nakon godine oslobođen. Osim njega ležali su pola godine u tamnici dva Crmničanina, koji su uz Đordija radili protiv knjaza Danila. Isto i jedan Bjelopavlić, koji je ukrao zvona sa crkve u Primorju, te u Crnu Goru preprodao.

U tamnici nije ni moglo biti mnogo pritvorenika. Osude na robiju nije bilo. Da navedemo što iz zakonika knjaza Danila. Član 27. veli: ko bez krivice i bez nužde, već od sile i opasne ubije brata Crnogorca ili Brđanina, takovi ubica biće raznesen ognjem iz pušaka. Čl. 29. kaštiguje onog, koji primi i pritaji takvog zločinca isto kao i samog ubojicu. Za nehотиčno ubistvo ili ranu, veli se, (čl. 37) da takovo učinjeno zlo treba sudom smiriti. Za nehottičnu ranu plaća se trošak oko vidanja, a ako povrijeđeni ostane sakat u ruku ili nogu, plaća se tal. 50; ako se izbije oko ili slomije glava: 30 tal. Ako je bila namjera, u prvom slučaju plaćalo se 100 tal., a u drugom 50.

Ko ubije čovjeka napastnika svrh sebe, za toga pogovora nema, može ga slobodno ubiti (čl. 38). Ako li ko udari Crnogorca kamišem („kamiš je za žene“) ili nogom, ako ga napadnuti odmah ubije, za toga pogovora nema, koliko ni za lupeža, koji u krađi pogine (34). Ako li napastnika ubije poslije jednog sata pošto je već udaren, onda će biti kastigan isto kao i oni, koji samovoljno čovjeka ubije (čl. 35). Karakteristično je ovdje to, što je vrijeme trajanja afektu određeno jedna ura.

Za krađe (čl. 80) određuje se ova gradacija: koji lupež ukrade Crnogorcu oružje, udariće mu se 100 batina; za konja, vola, ulište, – batina 50; za brava malog ili velikog, – batina 20; za pokrađu iz kuće ili iz obora i za ostale najmanje lupeštine, – batina 20. Koji se lupež po treći put uhvati u krađi, taj se ima osuditi na smrt (čl. 78).

Nema tu: ubistvo s predumišljajem, bez predumišljaja, u jarosti, olakšavajuće ili otežavajuće okolnosti, prosta, opasna krađa itd. Motivacije i odredbe su vrlo proste i jasne: ko ubije – biće ubijen. Za pričinjene rane, udarce, nehottično ubistvo – globa. Za krađu – batine. Sudeње i izvršivanje kazni bilo je brzo i prosto. Koliko je bilo ubistava, toliko i smrtnih kazni, 4–5 na godinu, kao što priča Vuko Dajićin. Odricanja kod krivaca nije bilo, nije bila potrebna teorija dokaza, obično su priznavali. Naravno da tamnica nije morala biti prepunjena, jer se sa teškim zlikovcima brzo svršavalo. Ostali prestupnici i istupnici bivali su po 10–15 dana u tamnici, na ime za svađe, ružne riječi, prijevare i t. s.

U krivičnom dijelu zakonika vladalo je načelo zastrašivanja, načelo samodbrane, po državne izdatke ekonomno i praktično. Kurjaci navalili da kolju ovce, selo ne jako, brani se puškom u ruci, a nema se kad niti se može graditi kavez da se vukovi krste i pripitome. Ko će tu krivca izučavati, već se goni zlo da se spase stado.

Naravno, kad se državna ideja sa svim ukrijepila, da su se docnijem senatskim izmjenama, dopunama i boljom sudskom praktikom kazni sporije i bolje razmjerale. Osim pomenutih kazni zavedena je, prema vrstama prijestupa i zločina, jedna ili višegodišnja i vječita robija.

Do knjaza Danila, kako stari ljudi pričaju, narod je u Crnoj Gori patio od tri stvari: od draga, od mita i od atara. Danilo i Mirko učiniše kraj tome.

Do knjaza Danila bilo je neke vrste advokata. Mogao je čovjek naći i platiti koga, koji se umije dobro parničiti, da ide za nj pred sud. Danilo je to ukinuo i rekao: svak za sebe. Ko nije odvažni vojnik – kecelju mu, a ko ne umije braniti sebe i svoje pravo pred ljudma i sudom, neka ga izgubi. Tako je taj veliki Srbin uzdigao duh u narodu.

U gubernadurici tamnovalo se do 1862–3. god., premda su tu i docnije stavljali iz rijetka i to one iz osuđenih na smrt, za koje se bojalo da ne uteku. Od tog doba zatvaralo se u bolji i prostorniji lokal, sa prozorima na istok, pod odajama mitropolije, koji sad istoj služi kao podrum za drva, vino i ostalu proviziju.

Godine 1881. poslani su iz cet. tamnice svi oni, što su osuđeni preko 10 godina na Grmožur, otočić, iz gologa krša od nekoliko koračaja, bivšu tursku forticu do rata na Skadarskom Blatu prema ostrvu Vranjini. Poslije godine dana osuđenici su vraćeni na Cetinje i opet 1886. taki pokušaj činjen i napušten usljed žalbe tamničara na pustinjski i nepokretni način života.

Sadašnja tamnica sagrađena je 1869. godine. To je jednokatno zdanje, što postoji između varoši, manastira i Medovine, zatvoreni kvadrat sa 4 prostrane kavuše ili nepatosane sobe za prestupnike muške u zajednici i 3 volta, t. j. male ćelije s kamenim svodom za jedinično zatvaranje teških i nepokornih zlikovaca. Vrata su u avliji, u kvadratu, a prozori van. Jedna četvrtina, strana, što je na jug, ima tri kavuše, ima i vrata i prozore van kvadrata i služi kao žensko odjeljenje. Ta je zgrada trošna i tijesna, niti odgovara cjeljima kazni niti zdravstvenim zahtjevima. To se odavno uvidjelo na mjerodavnom mjestu i odavno se kombiniše kako da se potrebi doskoči. Obrazovala se već komisija za to. Ima se u vidu da ovo zdanje s popravkama ostane kao istražni pritvor do konačne presude, a nova kaznionica da se gdje god u unutrašnjosti podigne po planu na osnovu dobivenih rezultata kaznioničke nauke, da se u njoj zavedu razne radnje i zanati, da se prestupnik uči i moralise, te pri povratku bude kući i društvu koristan član.

Teritorijalno proširenje i napredak Crne Gore poslije rata povlači za sobom i umnožavanje broja prestupnika i napredak u popravci sudbine njihove. Kad je građena sadašnja tamnica nije se po dotadašnjim statističnim podacima moglo znati buduće brojno stanje osuđenika; nijesu bile pred očima nikakve teorije i sisteme o cjelji kazne i sortama kaznenih zavoda. O tome se u pravnoj nauci i sad vodi spor, a u mnogih naprednijih naroda kaznionice su još daleko iza običnih zahtjeva humaniteta i javne higijene. I u drugim državama zahtjevi ovi često padaju ili se krnje prema finansijskim obzirima i razlozima javne sigurnosti protiv bjegstva iz zatvora. Je li se moglo i imalo kad u Crnoj Gori misliti na sekvestrirane domaće prestupnike, na njihovo zdravlje, hranu, vazduh i popravku morala? U gladne godine mislilo se od kud da se nabavi žito i kako da se narod prehrani, a i u gladne i u rodne godine misao je lebdila samo oko praha i olova, oko zavjetnog oslobođenja.

U Velikom Sudu (zvao se senat do 1879.g.) nahode se sajužena akta o svakom pojedinom prestupniku sa njegovim iskazima, ispitivanjem svjedoka, dokazima i motivacijom presude. Po kratkoći iscrpnosti i svojoj jasnosti to su presude, koje se ne stide sentencija najboljih evropskih sudova. Razgledati ovdje njihovu sadržinu bilo bi suvišno. No da bi se dobio u nekoliko pojam o prestupnim djelima, mi smo letimično razgledali naročiti, „tamničarski protokol“. Ima ih za više godina, pišu ih mlađi pisari i šalju se često iz Vel. Suda u apsansku upravu i obratno. Uz ime krivca, u osobitoj rubrici, zabilježen je običnim razgovornim, ne tehničkim, izrazima ovlašni navod za što je ko zatvoren. Od decembra 1873. do kraja 1885. g. među ostalim bilo je teških zločinaca 58, od kojih 39 ljudi i 19 ženskinja (32 ubistva, 6 opasnih krađa, ostali za pokušaj ubistva i t. d.).

Po tim protokolima bilo je zločinaca, prestupnika i istupnika u tamnici:

1886	godine	304
1887	– –	374
1888	– –	554
1889	– –	482
1890	– –	525
1891	– –	456
1892	– –	501

Radi primjera da iz njih navedemo što-šta. U godini 1886. jedan je zatvoren „što je posjekao ženu“ (osuđen na 6 godina), drugi zbog svađe, onaj zbog pogreške sa ženom toga i toga, zbog davije s kapetanom, sa svojom ženom ili kim drugim; zbog tog čovjeka, zbog te žene; dvojica zbog gatanja (po 15 dana); zbog prelaska preko granice. Jedan za to što je prodao državnu pušku, ostragušu, drugi zbog bijenja, zbog planine (parničenje), rđavih riječi, onaj što je gađao Turčina, zbog goveđe bolesti (valjda nije javio vlasti), zbog svjedodžbe, ona opet što ne hoće muža (3 mjes.). Osim toga zatvoreni su iste godine 5 zbog ubistva i 14 zbog krađe.

U 1888. god. bilo je 28 krađa i 12 ubistava. Među ostalim pored mnogih zabilježeno: s toga što su ustanak dizali u Bugarskoj. Zatijem: što je prodavao živo u Kotor, što je htjeo ženi nos da otkine; gorosječa; mnogo njih zbog davije oko planina. Milija Simonov iz Polja što drži dvije žene; 14 njih zbog narušenog ugovora mira i osvete Turcima na granici Albanije, od kojih su dvojica kao glavni puškarani. Jedan zbog paljevine, i ovo je valjda jedinstveni slučaj te vrste u nas. U zak. knjaza Danila propisano je mušketanje (§ 41) za prestupnika, ali se ne pamti da li je ko zbog toga kažnjen smrtnom kazni. U vrijeme krvnina i međusobnih zadjevica Crnogorci su smatrali za grijeh tajno zapaliti kome sijeno, kuću, listnik i t. s. Svetili su se na ličnosti i srodnicima, a kad bi se zagnali, plijenili su stoku, palili kuće, ali mučke paljevine nije nikad bilo.

Srednja svakodnevna cifra internisanih u cet. tamnici iznosi oko 120, od kojih su 80–90 muški, a 20–30 ženske. Nešto preko polovine od tog broja, to su osuđenici za zločine i prijestupe. Drugu manju polovinu sastavljaju pritvoreni za manje prijestupe i istupe, još nepresuđeni ili osuđeni na mjesečne ili nedjeljne zatvore. U prvoj kategoriji ima 14 osuđenih na vječitu robiju, ostali otpadaju na jedno ili višegodišnji zatvor i robiju. Gvožđe na jednoj nozi nose njih 35, a na obje 13. Upravi osuđeničkoj ostavljeno je dosta široko polje da prema dobrom vladanju, u brzo poslije osude, skida gvožđe s jedne, a nakon izvjesnog izdržanja kazni sa obadvije noge. Ljetos, kad je popravljan put do na Lovćen, skinuto je gvožđe sa 30 najtežih prestupnika, te su otpravljeni na radnju; radili su 20 dana, noćivali pod bukvama, gdje je koji htjeo. Nije bilo pokušaja bjegstva, no su se svi povratili u tamnicu da se većini opet gvožđe stavi.

Maloljetnika u tamnici ima dva: jedno dijete od 14 g. sa Njeguša, koje je tu skoro ubilo, igrajući se sa ovcama, puškom svog druga nehotično. Počem strada epilepsijom drži se više na posmatranju nego li radi kazni. Zatim jedno momče je od 15 godina iz Bjelopavlića za krađu jedne štice, osuđeno na 2 mjeseca zatvora.

Imamo tri prestupnika, koji su duševno boni i koji se drže u tamnici iz obzira javne sigurnosti i za to što na žalost još nemamo zavoda za sumanite. Jedan je iz Morače, strada epilepsijom iz djetinjstva, slabouman je i lako mu dolaze nastupi silnog gnjeva (raptus epilepticus). U takvom stanju ubio je sjekirom svoju majku. Drugi je neki Kolašinac, recidivista, sa znacima degeneracije; čim se iz zatvora pušti prva mu je briga da što ukrade. Njegova fizična i narastvena osjetljivost jako je smanjena: ubod iglom po nogama i rukama kao i prinešeni plamen trpi bez reakcije, a drao je živu stoku i o tom cinički priča. Treći je neki Ljubotinjanin s neobičnim nagonom skitanja i varanja po svijetu, gdje se čak i jednom vladaocu obraćao s nekim čudnovatim molbama i prijedlozima; ideje veličija vrzu mu se po glavi, osobito od kako je u zatvoru, grdi vladu i sud napada.

Na druga interesna pitanja, naime, je li baš u gladne godine bilo više prijestupa protiv imovine, a kad i u koje mjesece protiv ličnosti i morala; da li je mortalitet naših tamničara veći nego na slobodi, ili viši no u drugim osuđeničkim zavodima po svijetu, i najposlije da li je lišavanje slobode dalo povod kome slučaju ludila, – na njih se zbog kratkoće posmatranja ne može pozitivno odgovoriti.

Među bezbrojne zasluge i tekovine knjaza Nikole na političnom, zakonodavnom, kulturno-ekonomnom i književnom polju, uvrstiće se, bez sumnje, i preustrojstvo crnogorske kaznionice u duhu vremena, na korist naroda i popravku naših prestupnika, tih proizvođa društvenih prilika i mučnog istorijskog života u Crnoj Gori.